

ОДЕСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ ТА ГРОМАДСЬКО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ М. М. ЛАНГЕ (1888–1921 РР.)

Стаття являє собою біографічний опис одеського періоду життя М. М. Ланге як педагога, освітянина та громадського діяча. Представлено класифікацію напрямів його педагогічної та громадсько-освітньої діяльності наприкінці XIX – початку XX ст. Розкрито позицію М. М. Ланге як педагога та громадського діяча в контексті суспільно-політичних подій початку XX ст.

Ключові слова: Микола Ланге, педагог, біографія, громадсько-освітня діяльність.

Враховуючи те, що в сьогоденнішньому історико-педагогічному дискурсі увага науковців сфокусована довкола персоналістичного напрямку у вивченні педагогічних ідей і динаміки становлення освіти, актуальним видається звернення до спадщини тих громадсько-освітніх діячів, які сприяли поширенню просвіти й удосконаленню навчального процесу. Вивчення та систематизація одеського періоду біографії Миколи Миколайовича Ланге (1858–1921 рр.) як педагога та громадсько-освітнього діяча дає змогу отримати повніше уявлення про загалом малодосліджену історію історико-філологічного факультету Новоросійського університету та ОВЖК, розвиток педагогіки школи різних ступенів у Одесі, вплив наукової інтелігенції на громадське життя Одещини наприкінці XIX – початку XX ст.

Метою статті є висвітлення на базі широкого кола опублікованих та архівних джерел одеського періоду біографії професора М. М. Ланге з акцентом на його громадсько-освітній діяльності.

На підставі хронологічного-географічного підходу до періодизації життєвого шляху М. М. Ланге, можемо виділити два основні періоди його життя та діяльності: перший, петербурзький, який тривав від народження вченого до призначення його на викладацьку посаду в Новоросійському університеті, та другий, одеський, змістовніший і ширший, який тривав з 1888 р. до останніх днів життя професора.

Другий період життя й діяльності М. М. Ланге вражає своєю широкомасштабністю та багатовекторністю. Окрім філософських наукових інтересів, а також глибокої зацікавленості в проблемах експериментальної психології, які визначали наукові пошуки вченого ще протягом першого етапу його життя і діяльності, другий період характеризував ще й громадсько-освітній напрям роботи.

Працюючи в університеті з 1888 р., М. М. Ланге проявив себе як майстерний лектор, прогресивний педагог, ніколи не байдужий до стану освіти всіх рівнів у Новоросійському регіоні, учений, який протягом усього життя не полишав наукової роботи й завжди був обізнаний з останніми тенденціями в галузях знань, які він викладав. Ще до захисту докторської

дисертації, на посаді приват-доцента, лекторська вдача М. М. Ланге була високо оцінена його студентами та колегами.

У цій статті вважаємо за доцільне подати класифікацію напрямів професійної діяльності професора М. М. Ланге, частково абстрагувавшись від практичних і теоретичних надбань ученого як психолога та філософа й зосередившись на результатах його праці в педагогічному і громадсько-освітньому напрямах. За основу цієї класифікації взято автобіографічні нотатки професора, що знаходяться в його особистому архіві в НБ ОНУ ім. І. І. Мечникова [10]. Отже, педагогічна складова багатовекторної професійно-педагогічної діяльності М. М. Ланге, яка досі не отримала вичерпного висвітлення в педагогічному дискурсі, реалізовувалася у таких напрямах: навчальному, громадсько-освітньому та науково-дослідному [4, с. 78–79].

Навчальна діяльність професора передбачала проведення лекційних і практичних занять в університеті, розробку нових дидактичних курсів. М. М. Ланге читав в університеті курси як загальні, так і спеціальні. Загальні курси були переважно з психології та історії нової філософії. Курси спеціального спрямування були тематично різноманітні. Вченим з його власної ініціативи було розроблено курси з основ дидактики й історії педагогіки, які він читав студентам Новоросійського університету. Крім того, щороку професор проводив різноманітні практичні заняття: загальні (з педагогіки та психології) та вузькоспеціальні (для студентів-філософів). На таких практичних заняттях студентами вирішувалися завдання з експериментальної психології, а також відбувалося обговорення студентських рефератів (з теорії науки та педагогіки).

Аналіз історико-педагогічних джерел засвідчує, що лекції М. М. Ланге завжди користувалися великою популярністю й охоче відвідувалися. Цей навчальний напрям діяльності Ланге-педагога тісно межує з громадсько-освітнім, адже професор також неодноразово читав публічні лекції або навіть цілі курси таких лекцій. Варто виокремити публічні лекції, що читалися професором з філантропічних міркувань.

Особливістю професійно-педагогічної діяльності М. М. Ланге була його активна громадська діяльність, яка полягала в організації навчально-допоміжних, навчальних установ та участі в наукових товариствах (у тому числі, й педагогічного спрямування). Насамперед, саме зусилля М. М. Ланге стали визначальними в аспекті становлення вищої жіночої освіти, адже саме з його ініціативи, за його клопотанням від 1902 р., в Одесі було відкрито першу вищу жіночу школу – Одеські жіночі Педагогічні курси, які згодом, завдяки численним зусиллям професора, здобули статус вищих.

Окрім того, за пропозицією М. М. Ланге при історико-філологічному факультеті Новоросійського університету було засновано Педагогічний відділ, метою якого був розгляд питань з викладання предметів гуманітарного циклу й актуальних проблем середньої школи. Керівництво відділом здійснював саме професор М. М. Ланге. Одночасно з цим він стояв на чолі Історико-філологічного товариства, для фінансової підтримки якого про-

фесором було прочитано два курси (кожен складався з десяти лекцій) з історії новітньої філософії.

М. М. Ланге був учасником Усеросійського товариства експериментальної педагогіки, в яке у 1909 р. об'єдналися прихильники експериментального напрямку в педагогіці. Це товариство визначило своєю метою виконання таких завдань:

- 1) всебічне вивчення психофізіологічної природи дітей, умов їхнього розвитку й виховання за допомогою точних природничонаукових методів;
- 2) розповсюдження в суспільстві наукової інформації про дитячу природу, психологічні основи виховання та навчання [11, с. 218].

Ця громадська організація провела чотири всеросійські з'їзди з експериментальної педагогіки, на яких було уточнено педагогічні поняття, апробовано нові експериментальні методики, обговорено накопичений досвід практичної роботи на місцях, формування наукових шкіл тощо [5, с. 31]. На з'їздах М. М. Ланге висунув питання щодо необхідності дослідження органічних чи спадкових факторів виховання. При цьому, за переконанням професора, наука про душевний розвиток дитини мала перейти з описової стадії у стадію пояснювальну, формулюючи й перевіряючи досвідом певні гіпотези щодо факторів цього розвитку [15, с. 29].

Як засвідчує аналіз історико-педагогічних джерел, М. М. Ланге також брав участь в одному з найкрупніших наукових і громадсько-просвітницьких одеських товариств – Товаристві природодослідників, яке було організовано при університеті ще в 1869 р. та мало на меті сприяння розвитку природничих наук, дослідження природи Російської імперії, зокрема південних її регіонів, і, головне, розповсюдження природничонаукових та історичних знань серед населення. Товариством було видано 42 томи наукових праць його учасників, які не втратили своєї актуальності й донині. На сторінках видань товариства світ побачили наукові роботи М. М. Ланге.

Також з 1917 р. М. М. Ланге головував у шкільному комітеті при міській думі, де проявив себе як сумлінний поборник справи початкової школи.

Той же 1917 р. став знаменним у поширенні просвіти в регіоні: 15 жовтня відбулося урочисте відкриття Народного університету [8, с. 270], заснуванням якого варто завдячувати місцевим діячам, у тому числі – М. М. Ланге, який очолив організаційну комісію установи, а згодом став керманічем історико-філологічної секції при НУ і філософської підсекції, більш того, професор виступав перед слухачами курсів закладу з лекціями з філософії та психології [6]. Важливість заснування цього просвітнього закладу підкреслена в привітанні Виконавчого комітету службовців Одеської телеграфної контори, яке на цей момент зберігається в особистому архіві професора М. М. Ланге: “У Вашій особі, шановний професоре, Виконавчий комітет виражає глибоку вдячність усім, хто несе свої труди та знання широким верствам населення, які раніше в своєму прагненні до самоосвіти були покинуті напризволяще” [8, с. 341].

Влітку 1919 р. М.М. Ланге пристав на пропозицію Є. М. Щепкіна стати консультантом при Раді Комісарів вищих шкіл Одеси, але вже незабаром залишив посаду через непримиренність із тим, що його поради і пропозиції не мали жодної ваги.

Важливим напрямом професійно-педагогічної діяльності М. М. Ланге була й науково-дослідна робота, яка полягала в написанні наукових статей і рецензій на наукові роботи. Цей аспект представлено такими педагогічно релевантними працями, як: “Душа ребенка в первые годы жизни”, “В чем должна состоять реформа нашей средней школы”, “О современном состоянии педагогической психологии и задачах будущего”, “Единство университета и система факультетов”, “К вопросу о преподавании педагогики в женских гимназиях” тощо.

Усі вищенаведені напрями реалізовувалися професором одночасно впродовж усього часу викладання в університеті, що унеможливило періодизацію його життя відповідно до аспектів діяльності.

Як свідчить проведене дослідження, професора М. М. Ланге цінували як прогресивного науковця, громадського діяча, педагога, а також поважали як особистість, про що свідчить широкий пласт архівних, мемуарних та історіографічних документів. Його колеги, студенти, учні, курсисти з теплотою ставилися до нього.

Спрямованість діяльності М. М. Ланге як освітянина, його погляди та громадянську позицію неможливо розглядати без тогочасного політичного контексту. Так, події 1905 р. спровокували пожвавлення в ліберальних колах країни. Частина професорів Новоросійського університету приєдналася до всеросійської організації ліберальної професури, яка на той час провадила свою діяльність під назвою “Академический Союз”. До складу організації увійшли одеські професори, найактивнішими з яких були Є. М. Щепкін, М. М. Ланге, Б. Ф. Веріго та інші й університетські викладачі без професорського звання. Організація “Академический Союз” мала на меті сприяння перевлаштуванню університетського життя відповідно до принципів автономії та університетської свободи. Більш того, професор М. М. Ланге був членом “Коаліційної Ради” при університеті. Відомо також, що М. М. Ланге разом із Є. М. Щепкіним видавали журнал “За свободу”, друк якого було заборонено вже після публікації другого номеру з причини надто антиурядового характеру розміщених в ньому статей.

На початку 1906 р. відбулися свавільні обшуки Юріївського й Новоросійського університетів, у ході яких приміщення було оточено військовими, а також переглянуто різного типу документи, в тому числі офіційні справи й особисті папери професорів. Нічого, що могло виправдати подібне нахабство влади, не було знайдено. Тоді М. М. Ланге в числі інших передових професорів і академіків звернувся із заявою до голови ради міністрів графа Вітте. У заяві було висловлено протест освітян та науковців проти подібного зухвальства держадміністрації стосовно вищих шкіл. Автори листа обґрунтовували неприйнятність таких обшуків тим, що вони могли дис-

кредитувати вищу школу в очах населення, загострити політичні пристрасті й зашкодити відновленню правильного академічного життя [12, с. 4].

У часи буремних революційних років професори університету були поділені на негласні групи. Група правих саботувала революційний рух і прагнула втихомирити студентів, аби ті не брали участі в революційних сходках. М. М. Ланге виступив із негативною критикою такої тактики. На його думку, таке звернення могло лише роздразнити студентську молодь [7, с. 200].

М. М. Ланге досить прихильно ставився до революції 1917 р. та встановлення радянської влади. Він покладав великі надії на зміни, обіцяні прийдешніми можновладцями. У своїх мемуарах Л. Р. Коган згадує про розмову у 1906 р. з одним зі студентів, який казав, що професор М. М. Ланге притримувався доволі поміркованих політичних поглядів, але був порядним і всіляко захищав студентів [2, с. 85].

У листі від 31 серпня (13 вересня) 1919 р., поданому як офіційна відповідь на вимогу ректора пояснити членство М. М. Ланге в Раді Комісарів вищих шкіл, професор навів свою позицію та погляди стосовно політичного стану, а також обґрунтував своє бачення соціально-культурних змін. Професор висловив думку, що жахіття всеєвропейської війни та спричинене нею матеріальне й духовне зубожіння не могли бути подолані одними політичними реформами, навіть найрадикальнішими. Русійною силою вирішення соціальних проблем учений вважав новий підхід до виховання людства, а саме виховання в дусі соціальної рівності, та вірив, що саме новий громадянсько-культурний устрій сприятиме встановленню такого рівноправ'я та справедливості. На думку професора, підґрунтям для якісних соціальних трансформацій мало стати докорінне оновлення школи, університету, науки та взагалі культури [9, с. 313–314].

Утім, ставши свідком ще більшого зубожіння, соціальної нетривкості, наростаючого терору та хаосу, що опанував серця й розуми представників інтелігенції, наприкінці свого плідного та суспільно корисного життя учений пережив гостру духовну кризу [1, с. 192]. Пішов з життя М. М. Ланге 14 (за деякими даними 15) лютого 1921 р. Трапилося це в університетській клініці, в стінах того самого університету, де протікала вся його академічна діяльність [14, с. 69]. Життя М. М. Ланге обірвала серцева хвороба. Ось що писав видатний професор, учений-латиніст, історик театру й театральний критик Б. В. Варнеке про останні дні визначного професора в листі, датованому 1 червня 1923 р. та адресованому Ф. І. Успенському, в якому скаржився на важкі умови для становлення науки в Одесі та згадував долі ряду спільних одеських знайомих, серед яких був і М. М. Ланге: “Про болісну смерть М. М. Ланге Ви, звичайно, знаєте. Він довго помирав, впав перед смертю у містицизм і антисемітизм, але похований був так, як личить громадянинові. Доля не дала йому безболісної й неганебної кончини” [16, с. 448]. С. Л. Рубінштейн у некролозі з жалем зазначав, що видатний учений та освітянин пішов із життя у складний період

перебудови вищої школи, саме в той момент, коли процес реорганізації навчально-виховних інституцій потребував активної участі М. М. Ланге, одного з найвидатніших представників Новоросійського університету. С. Л. Рубінштейн відніс М. М. Ланге до тих науковців, праці яких не вичерпали свого творчого потенціалу [14, с. 69], а М. І. Гордієвський зауважував, що масштаб особистості професора М. М. Ланге був таким, що йому вдалося би досягнути набагато більшого, якщо б він працював ближче до наукових центрів [2]. Такої самої думки щодо можливості повнішої реалізації потенціалу науковця й освітянина М. М. Ланге був і Е. Л. Радлов, який у некролозі, присвяченому пам'яті професора, писав, що М. М. Ланге міг у сприятливіших умовах зробити значніший внесок у розвиток науки, але через те саме несприятливе лихоліття Е. Л. Радлов навіть не зміг дізнатися точну дату смерті М. М. Ланге – “видатного ученого і симпатичної людини” [13, с. 155]. Втрату науковця й освітянина, М. М. Ланге, можна бути схарактеризована словами, якими його найвідданіший учень М. І. Гордієвський завершив свою славнозвісну розвідку: “Наука втратила видатного дослідника, суспільство втратило невтомного діяча, що так багато зробив у царині освіти на терені Степової України” [2, с. 47].

Висновки. Окресливши контури одеського періоду життя і громадсько-освітньої діяльності М. М. Ланге, доходимо висновку про масштабність його персоналії та необхідність її актуалізації в сучасному історико-педагогічному дискурсі, зважаючи на те, що досвід його професійно-педагогічної діяльності досі не був ґрунтовно вивчений і висвітлений в історико-педагогічній літературі.

Список використаної літератури

1. Акімова Л. Н. Ланге Микола Миколайович / Л. Н. Акімова, Б. Й. Цуканов, М. М. Ланге // Професори Одеського (Новоросійського) університету : біогр. словник. – Одеса : Астропринт, 2005. – Т. 3. – С. 188–193.
2. Відділ рукописів Російської національної бібліотеки. – Ф. 1035. – Оп. 1. – Спр. 42. – Арк. 85.
3. Гордієвський М. І. Наукова й громадсько-педагогічна діяльність професора М. М. Ланге / М. І. Гордієвський // Зап. Одеськ. наук. при ВУАН т-ва. – 1930. – № 1. – С. 1–48.
4. Корнюш Г. В. Напрями педагогічної та громадсько-освітньої діяльності професора М. М. Ланге / Г. В. Корнюш // Матер. наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи (13 травня 2014 р.). – Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. – С. 78–79.
5. Макаренкова Е. М. Экспериментальная педагогика России как научный феномен начала XX века : монография / Е. М. Макаренкова. – Рязань, 2012. – 120 с.
6. Музичко О. Є. “Одеський Народний університет в пам'ять революції 1917 року” в історії культури Одеси / О. Є. Музичко // Південний захід. Одесика: Історико-краєзнавчий науковий альманах. – Одеса : Друкарський дім, 2011. – Вип. 11. – С. 87–115.
7. Музичко О. Є. Одесский период карьеры профессора Ивана Ивановича Иванова: консерватор против революционного хаоса / О. Є. Музичко // Південний захід. Одесика: Історико-краєзнавчий науковий альманах. – Одеса : Друкарський дім, 2013. – Вип. 15. – С. 191–205.
8. НБ ОНУ імені І. І. Мечникова, Відділ рідкісних книг і рукописів, Особистий архів М. М. Ланге, п. 32, од. зб. 302, арк. 270–341.

9. НБ ОНУ імені І. І. Мечникова, Відділ рідкісних книг і рукописів, Особистий архів М.М. Ланге, п. 36, од. зб. 361, арк. 313–314.
10. НБ ОНУ імені І. І. Мечникова, Відділ рідкісних книг і рукописів, Особистий архів М.М. Ланге, п. 38а, од. зб. 369, арк. 29–35
11. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX – начало XX в. / под ред. Э.Д. Днепров [и др.]. – Москва, Педагогика, 1991. – 448 с.
12. Протест выборщиков от университетов // Сибирская жизнь. – 23 апреля 1906. – № 84. – С. 4.
13. Радлов Э. Л. Николай Николаевич Ланге / Э. Л. Радлов // Мысль. – Санкт-Петербург, 1922. – № 1. – С. 154–155.
14. Рубинштейн С. Л. Николай Николаевич Ланге / С. Л. Рубинштейн // Народное просвещение: Издание Одесского губернского отдела народного образования. – 1922. – № 6–10. – С. 69–70.
15. Труды Второго Всероссийского съезда по педагогической психологии. – Санкт-Петербург, 1910. – 401 с.
16. Тункина И. В. Б. В. Варнеке и его воспоминания об ученых / И. Б. Тункина // Scripta antique. Вопросы древней истории, филологии, искусства и материальной культуры. – Москва : Собрание, 2011. – Т. 1. – С. 435–466.

Стаття надійшла до редакції 02.02.2015.

Корнюш А. В. Одесский период жизни и общественно-педагогической деятельности Н. Н. Ланге (1888–1921 гг.)

Статья представляет собой биографическое описание одесского периода жизни Н. Н. Ланге как педагога, просветителя и общественного деятеля. Представлено классификацию направлений его педагогической и общественно-образовательной деятельности конца XIX – начала XX ст. Раскрыто позицию Н. Н. Ланге как педагога и общественного деятеля в контексте социально-политических событий начала XX ст.

Ключевые слова: Николай Ланге, педагог, биография, общественно-образовательная деятельность.

Kornyush N. The Odessa Period of Life and Socio-Pedagogical Activity of Mykola Lange (1888–1921)

The present article deals with the biographical description of the Odessa period of life of M. Lange as a pedagogue, educator and public figure. The classification of his public and educational activity in the end of the XIX – beginning of the XX century is presented in the article. The main aspects of his pedagogical and educational activity are singled out and briefly characterized. M. Lange's position as a pedagogue and public figure is examined in the socio-political context of the early XX century. The article covers the value of the public and pedagogical activity of M. Lange in the context of the development of pedagogical science of the period under study. The source field of the given historical and pedagogical problem has been clarified and expanded, unknown historical and archival documents (memoirs, autobiographies, obituaries, newspaper articles) concerning M. Lange's pedagogical activity have been introduced into scientific usage that has made it possible to extend the coverage of the pedagogical thought in Ukraine in the end of the XIX – beginning of the XX century and to determine the importance of M. Lange as an educator and public figure.

Key words: Mykola Lange, pedagogue, biography, public and educational activity.